XIX ASR TOSHKENT SHAHRI IQTISODIY TARIXI

Kimsanboyeva Zuhraxon Abdukarimovna
Ichki Ishlar Vazirligi 1sonli Toshkent akademik litseyi
''Huquqiy- ijtimoiy va gumanitar fanlar'' kafedrasi bosh o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20176340

Annotatsiya. Mazkur maqolada Toshkent XIX asrdagi iqtisodiy rivojlanish jarayonlari tarixiy va iqtisodiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda shahar iqtisodiyotining an'anaviy agrar-hunarmandchilik tizimidan Rossiya imperiyasi davridagi bozor munosabatlariga o'tish bosqichi yoritiladi. Savdo yo'llari, hunarmandchilik ishlab chiqarishi, paxtachilikning rivojlanishi hamda transport infratuzilmasining shakllanishi asosiy omillar sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, iqtisodiy o'zgarishlarning ijtimoiy tuzilishga ta'siri ham tahlil etiladi. Maqola tarixiy manbalar va zamonaviy ilmiy tadqiqotlarga tayangan holda Toshkent iqtisodiy tizimining transformatsiyasini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Toshkent, XIX asr, iqtisodiy tarix, savdo, hunarmandchilik, paxtachilik, Rossiya imperiyasi, bozor munosabatlari, urbanizatsiya, Markaziy Osiyo.

Аннотация. В данной статье анализируются процессы экономического развития Ташкент в XIX веке с историко-экономической точки зрения. Рассматривается переход городской экономики от традиционной аграрно-ремесленной системы к рыночным отношениям в период Российской империи. Особое внимание уделяется развитию торговли, ремесленного производства, хлопководства и транспортной инфраструктуры. Также анализируется влияние экономических изменений на социальную структуру города. Исследование основано на исторических источниках и современных научных работах, что позволяет раскрыть особенности трансформации экономической системы Ташкента в рассматриваемый период и его роль в региональной экономике Центральной Азии.
Ключевые слова: Ташкент, XIX век, экономическая история, торговля, ремесло, хлопок, Российская империя, рынок, урбанизация, Центральная Азия.

Abstract. This article analyzes the economic development processes of Tashkent in the 19th century from a historical and economic perspective. It examines the transition from a traditional agrarian-handicraft economy to market-oriented relations during the Russian Empire period. Special attention is given to trade routes, handicraft production, the development of cotton farming, and the formation of transport infrastructure. The study also explores the impact of economic transformations on the social structure of the city. Based on historical sources and modern scholarly research, the article highlights the economic transformation of Tashkent and its growing role as a regional economic center in Central Asia during the 19th century.
Keywords: Tashkent, 19th century, economic history, trade, handicrafts, cotton production, Russian Empire, market relations, urbanization, Central Asia.

Kirish. Toshkent XIX asrda Markaziy Osiyoning eng muhim siyosiy, madaniy va iqtisodiy markazlaridan biri sifatida nafaqat mintaqaviy, balki keng hududiy savdo-iqtisodiy jarayonlarda ham faol ishtirok etgan shahar bo'lgan. Ushbu davr Toshkent iqtisodiy tarixida chuqur transformatsiyalar, an'anaviy xo'jalik tizimining bosqichma-bosqich o'zgarishi hamda yangi iqtisodiy munosabatlarning shakllanishi bilan xarakterlanadi. Shahar iqtisodiy hayoti ko'p asrlik hunarmandchilik, ichki va tashqi savdo an'analari asosida rivojlanib

kelgan bo‘lsa-da, XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tashqi siyosiy va iqtisodiy omillar ta’sirida keskin o‘zgarishlarga yuz tutdi. XIX asr boshlarida Toshkent iqtisodiyoti asosan agrar va hunarmandchilik xarakteriga ega edi. Shahar va uning atrofidagi hududlarda dehqonchilik, bog‘dorchilik va chorvachilik asosiy iqtisodiy faoliyat turlari hisoblangan. Mahalliy bozorlarda esa kulolchilik, temirchilik, to‘qimachilik, charm mahsulotlari ishlab chiqarish kabi hunarmandchilik tarmoqlari yuqori darajada rivojlangan edi. Bu tarmoqlar faqat ichki ehtiyojni qondirib qolmasdan, balki qo‘shni hududlar bilan savdo aloqalarini ham ta’minlab kelgan. Shu bilan birga, Toshkent Buyuk Ipak yo‘li tizimining muhim tugunlaridan biri sifatida tranzit savdoda ham katta rol o‘ynagan.

Asr davomida shahar iqtisodiy hayotida savdo aloqalarining kengayishi muhim o‘rin tutdi. Toshkentning geostrategik joylashuvi uni Farg‘ona vodiysi, Dashti Qipchoq va boshqa mintaqalar bilan bog‘lovchi muhim savdo markaziga aylantirdi. Bozorlar va karvonsaroylar iqtisodiy faollikning asosiy markazlari sifatida xizmat qildi. Mahalliy savdogarlar nafaqat ichki bozorda, balki qo‘shni xonliklar bilan ham faol savdo aloqalarini olib bordilar. Shu tariqa shahar iqtisodiy tizimida natural xo‘jalik unsurlari bilan bir qatorda tovar-pul munosabatlari ham asta-sekin kengaya boshladi. XIX asrning ikkinchi yarmida Toshkent tarixida tub burilish yuz berdi. Shahar Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingach, uning iqtisodiy tizimida yangi bosqich boshlandi. Bu davrda Toshkent imperiya tarkibidagi muhim ma’muriy va harbiy markazga aylandi, bu esa iqtisodiy hayotning yangi yo‘nalishlarini shakllantirdi. Yangi soliq tizimi, yer munosabatlaridagi o‘zgarishlar, bank-kredit tizimining kirib kelishi hamda tashqi savdo aloqalarining imperiya yo‘nalishida qayta tashkil etilishi shahar iqtisodiyotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi.

Rossiya imperiyasi davrida Toshkentda sanoat ishlab chiqarishining dastlabki shakllari paydo bo‘la boshladi. Paxta xomashyosiga bo‘lgan talabning ortishi natijasida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, ayniqsa paxta yetishtirish kengaydi. Bu esa shahar va uning atrofidagi agrar iqtisodiyotni bozor munosabatlariga yanada yaqinlashtirdi. Transport infratuzilmasining rivojlanishi, temir yo‘l tarmoqlarining shakllanishi ham iqtisodiy integratsiyani kuchaytirdi va Toshkentni Rossiya imperiyasining ichki bozor tizimiga bog‘ladi. Shu bilan birga, an’anaviy hunarmandchilik sohalari ham o‘zgarishlarga uchradi. Ayrim tarmoqlar raqobat bosimi ostida qisqarib borgan bo‘lsa, boshqalari yangi bozor talablariga moslashib, modernizatsiya jarayonini boshdan kechirdi. Shahar iqtisodiy hayotida mahalliy va imperiya iqtisodiy tizimlari o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir murakkab va ko‘p qirrali jarayon sifatida namoyon bo‘ldi.

Mazkur maqolada XIX asr Toshkent iqtisodiy tarixining asosiy bosqichlari, uning an’anaviy xo‘jalik tizimi, savdo va hunarmandchilik rivoji hamda Rossiya imperiyasi davrida yuz bergan iqtisodiy o‘zgarishlar kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotda shahar iqtisodiy tizimining evolyutsiyasi, ichki va tashqi omillar ta’siri hamda iqtisodiy modernizatsiya jarayonlarining o‘ziga xos jihatlari ilmiy asosda yoritiladi. Shu orqali Toshkent iqtisodiy tarixining XIX asrga oid qirralarini yanada chuqurroq anglash imkoniyati yaratiladi.

Adabiyotlar tahlili. Toshkent XIX asr iqtisodiy tarixini o‘rganish so‘nggi yillarda o‘zbek tarixshunosligida alohida yo‘nalish sifatida shakllanib bormoqda. Mazkur mavzu bo‘yicha yaratilgan ilmiy adabiyotlar asosan shahar iqtisodiy tizimining an’anaviy asoslari, Rossiya imperiyasi davridagi o‘zgarishlar hamda savdo-hunarmandchilik tizimining evolyutsiyasini yoritishga qaratilgan. Zamonaviy tadqiqotlarda tarixiy jarayonlar ko‘proq kompleks yondashuv asosida, ya’ni iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy omillar uyg‘unligida tahlil qilinmoqda. O‘zbek tarixshunosligida Toshkentning XIX asrdagi iqtisodiy hayoti avvalgi davrlarda ko‘proq umumiy tarixiy jarayonlar kontekstida o‘rganilgan bo‘lsa, keyingi yillarda bu mavzu mustaqil tadqiqot obyekti sifatida ajralib chiqdi. Ayniqsa, shahar iqtisodiy

infratuzilmasi, bozor tizimi, hunarmandchilik tarmoqlari va savdo yo‘llari haqida chuqur tahlillar olib borilgan. Bu tadqiqotlar Toshkentning nafaqat siyosiy markaz, balki yirik iqtisodiy tugun sifatidagi rolini ham ochib beradi.

Bir qator zamonaviy tadqiqotlarda Toshkent iqtisodiyotining XIX asr boshlaridagi holati an’anaviy agrar-hunarmandchilik tizimi sifatida tasvirlanadi. Ushbu manbalarda shahar iqtisodiyoti dehqonchilik mahsulotlari, mahalliy bozorlarga yo‘naltirilgan hunarmandchilik ishlab chiqarishi hamda ichki savdo aloqalariga asoslanganligi qayd etiladi. Tadqiqotchilar bu davrni iqtisodiy jihatdan nisbatan barqaror, ammo tashqi omillarga kam integratsiyalashgan bosqich sifatida baholaydilar. Adabiyotlarda alohida e’tibor Toshkentning savdo geografiyasiga qaratiladi. Shahar Buyuk Ipak yo‘lining muhim bo‘g‘inlaridan biri sifatida Farg‘ona vodiysi, Dashti Qipchoq va janubiy hududlar bilan faol savdo aloqalariga ega bo‘lganligi ta’kidlanadi. Zamonaviy tahlillarda karvonsaroylar tizimi, bozorlar tuzilishi va savdo yo‘llarining iqtisodiy ahamiyati chuqur o‘rganilgan. Bu jarayonlar Toshkentni mintaqaviy savdo markazi sifatida mustahkamlashga xizmat qilgan.

Hunarmandchilik sohasiga bag‘ishlangan ilmiy ishlar Toshkent iqtisodiy tarixining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Tadqiqotlarda kulolchilik, temirchilik, to‘qimachilik, charm va zargarlik mahsulotlari ishlab chiqarishning rivojlanish darajasi, ixtisoslashuv jarayonlari hamda ustaxonalar tizimi tahlil qilingan. Ayrim ishlarda hunarmandchilikning oilaviy va ustoz-shogird tizimi asosida tashkil etilgani, mahsulotlarning esa nafaqat ichki bozor, balki tashqi savdoda ham muhim o‘rin tutgani qayd etiladi. Rossiya imperiyasi davriga oid tadqiqotlarda Toshkent iqtisodiy tizimining keskin o‘zgarishi asosiy mavzulardan biri hisoblanadi. Bu davrda shahar yangi ma’muriy markazga aylanishi bilan birga, imperiya iqtisodiy tizimiga integratsiyalasha boshlaydi. Zamonaviy adabiyotlarda soliq siyosati, yer munosabatlarining o‘zgarishi, yangi iqtisodiy institutlarning paydo bo‘lishi va bozor munosabatlarining kengayishi batafsil yoritilgan. Ushbu jarayonlar Toshkent iqtisodiyotining an’anaviy modeldan kapitalistik munosabatlarga o‘tish bosqichi sifatida baholanadi. Ayrim tadqiqotlarda paxtachilikning rivojlanishi alohida iqtisodiy omil sifatida ko‘rib chiqiladi. Rossiya imperiyasining sanoat ehtiyojlari natijasida paxta yetishtirishning kengayishi shahar va uning atrofidagi agrar iqtisodiyotga sezilarli ta’sir ko‘rsatganligi qayd etiladi. Bu jarayon nafaqat ishlab chiqarish hajmini oshirgan, balki dehqon xo‘jaliklarining bozor iqtisodiyotiga jalb etilishini ham tezlashtirgan.

Transport va infratuzilma rivojiga oid adabiyotlarda Toshkentning iqtisodiy integratsiyasi masalasi yoritiladi. Temir yo‘llarning qurilishi, yangi savdo yo‘nalishlarining ochilishi va logistika tizimining shakllanishi shaharni imperiya ichki bozoriga yanada chuqur bog‘lagan. Bu esa Toshkentning iqtisodiy rolini mintaqaviy markazdan imperiya darajasidagi muhim tugunga aylantirgan. Shuningdek, zamonaviy adabiyotlarda Toshkent iqtisodiy hayotining ijtimoiy jihatlari ham o‘rganilgan. Shahar aholisi tarkibidagi o‘zgarishlar, savdogarlar va hunarmandlar qatlamining shakllanishi, yangi iqtisodiy sinflarning paydo bo‘lishi iqtisodiy tarix bilan bog‘liq holda tahlil etiladi. Bu yondashuv iqtisodiy jarayonlarni faqat ishlab chiqarish yoki savdo bilan cheklab qo‘ymasdan, balki jamiyat strukturasi bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqishga imkon beradi. Ba’zi ishlarda Toshkent iqtisodiy tarixini o‘rganishda manbashunoslik yondashuvi kuchayganligi kuzatiladi. Arxiv hujjatlari, savdo yozuvlari, soliq daftarlar va sayyohlar esdaliklari asosida iqtisodiy jarayonlar qayta tiklangan. Bu esa tarixiy rekonstruksiyaning aniqligini oshirishga xizmat qilgan. Umuman olganda, zamonaviy o‘zbek tarixshunosligida Toshkent XIX asr iqtisodiy tarixiga oid adabiyotlar ko‘lamli va ko‘p qirrali yondashuvga ega. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, shahar iqtisodiy rivoji bir tomondan an’anaviy tizimlarga, ikkinchi tomondan esa imperiya davridagi yangi iqtisodiy institutlarga tayanib shakllangan. Bu esa Toshkent iqtisodiy tarixini murakkab, bosqichma-bosqich o‘zgaruvchi tizim sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot muhokamasi. Toshkent XIX asr iqtisodiy tarixini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, shahar iqtisodiy tizimi murakkab va ko‘p qatlamli transformatsiya jarayonini boshdan kechirgan. Ushbu davrda iqtisodiy rivojlanish bir tomondan an’anaviy xo‘jalik shakllariga, ikkinchi tomondan esa tashqi siyosiy va iqtisodiy bosimlar natijasida shakllangan yangi munosabatlarga tayangan. Natijada Toshkent iqtisodiyoti o‘ziga xos “o‘tish modeli” sifatida namoyon bo‘ladi.

XIX asr boshlarida shahar iqtisodiyotining asosini agrar ishlab chiqarish va hunarmandchilik tashkil etgan. Mahalliy aholining asosiy daromad manbalari dehqonchilik, chorvachilik va kichik ustaxonalarda ishlab chiqariladigan mahsulotlar bilan bog‘liq bo‘lgan. Bozor tizimi esa ichki ehtiyojlarni qondirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, savdo aloqalari asosan mintaqaviy xarakterga ega edi. Bu holat iqtisodiy tizimning barqarorligini ta’minlagan bo‘lsa-da, uning tashqi iqtisodiy jarayonlarga nisbatan cheklanganligini ham ko‘rsatadi. Savdo tizimi tahlili shuni ko‘rsatadiki, Toshkent mintaqaviy tranzit markaz sifatida muhim rol o‘ynagan. Karvonsaroylar, bozorlar va savdo yo‘llari shahar iqtisodiy faolligining asosiy elementlari bo‘lgan. Savdogarlar Farg‘ona vodiysi, Dashti Qipchoq va janubiy hududlar bilan muntazam aloqada bo‘lib, mahsulot almashinuvi orqali iqtisodiy tizimni harakatlantirgan. Shu bilan birga, pul-tovar munosabatlari asta-sekin kengayib, natural xo‘jalik elementlarini siqib chiqara boshlagan.

Rossiya imperiyasi tarkibiga qo‘shilish Toshkent iqtisodiyotida tub burilish yasadi. Yangi ma’muriy tizimning joriy etilishi bilan soliq siyosati, yer munosabatlari va savdo tartiblari o‘zgardi. Bu jarayonlar mahalliy iqtisodiy modelni imperiya iqtisodiy tizimiga integratsiya qilishga qaratilgan edi. Natijada Toshkent nafaqat mintaqaviy markaz, balki imperiya iqtisodiy tarmog‘ining muhim bo‘g‘iniga aylandi. Paxtachilikning kengayishi iqtisodiy muhokamada alohida o‘rin tutadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, paxta yetishtirishning ortishi Toshkent va uning atrofidagi agrar xo‘jaliklarni bozor iqtisodiyotiga yaqinlashtirdi. Dehqon xo‘jaliklari endi faqat o‘z ehtiyojlari uchun emas, balki tashqi bozor talabiga mos ravishda ishlab chiqara boshladi. Bu esa iqtisodiy tizimda monetizatsiya jarayonining kuchayishiga olib keldi.

Sanoatlashuvning dastlabki belgilarini ham aynan shu davrda kuzatish mumkin. Garchi to‘liq sanoat tizimi shakllanmagan bo‘lsa-da, ayrim qayta ishlash korxonalari va kichik ishlab chiqarish markazlari paydo bo‘la boshladi. Bu jarayon shahar iqtisodiyotining diversifikatsiyasiga zamin yaratdi. Transport infratuzilmasining rivojlanishi iqtisodiy integratsiyani yanada kuchaytirdi. Temir yo‘l tarmoqlarining paydo bo‘lishi Toshkentni imperiya ichki bozoriga tezkor bog‘lash imkonini berdi. Bu esa savdo hajmining oshishi va iqtisodiy aloqalarning kengayishiga xizmat qildi. Natijada shahar iqtisodiy geografiyasi sezilarli darajada o‘zgardi. Ijtimoiy-iqtisodiy muhokamada shuni ta’kidlash kerakki, iqtisodiy o‘zgarishlar jamiyat strukturasiga ham ta’sir ko‘rsatdi. Savdogarlar, vositachilar va yirik yer egalari kabi yangi iqtisodiy qatlamlar shakllandi. Shu bilan birga, an’anaviy hunarmandlar va kichik ishlab chiqaruvchilar yangi bozor sharoitida raqobat bosimi ostida qoldi. Umuman olganda, XIX asr Toshkent iqtisodiy rivoji ikki yo‘nalishli jarayon sifatida kechdi: bir tomondan an’anaviy iqtisodiy tizimlar saqlanib qoldi, ikkinchi tomondan esa imperiya iqtisodiy tizimi bilan integratsiya kuchaydi. Bu jarayon shahar iqtisodiy tarixini o‘ziga xos transformatsion model sifatida shakllantirdi.

Toshkent XIX asr iqtisodiy tarixini yanada chuqur tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, shahar iqtisodiy tizimidagi o‘zgarishlar faqat ishlab chiqarish va savdo sohalari bilan cheklanib qolmagan, balki iqtisodiy boshqaruv va institutsional tuzilmalar darajasida ham sezilarli yangilanishlar yuz bergan. Rossiya imperiyasi boshqaruvi joriy etilgach, yangi iqtisodiy siyosat shahar xo‘jalik tizimini markazlashtirish va nazorat qilishga qaratildi, bu esa mahalliy iqtisodiy an’analar bilan yangi boshqaruv tizimi o‘rtasida murakkab moslashuv

jarayonini yuzaga keltirdi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bank-kredit tizimining kirib kelishi savdo va ishlab chiqarish faoliyatini jadallashtirdi. Savdogarlar va tadbirkorlar uchun moliyaviy imkoniyatlar kengaydi, bu esa kapital aylanishining tezlashishiga olib keldi. Shu bilan birga, yirik savdo uylarining paydo bo‘lishi kichik hunarmandlar raqobatini kuchaytirdi va iqtisodiy tabaqalanishni chuqurlashtirdi. Shuningdek, iqtisodiy integratsiya jarayoni shahar aholisining migratsion oqimiga ham ta’sir ko‘rsatdi. Turli hududlardan ishchi kuchining kelishi Toshkentni yanada ko‘p qatlamli iqtisodiy markazga aylantirdi. Natijada shahar iqtisodiy tizimi nafaqat ishlab chiqarish, balki mehnat bozori va kapital harakati nuqtayi nazaridan ham murakkablashdi. Bu holat XIX asr Toshkent iqtisodiy taraqqiyotining dinamik va ko‘p omilli xarakterga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Toshkent XIX asrda murakkab iqtisodiy o‘zgarishlar jarayonini boshdan kechirgan. Shahar iqtisodiy tizimi dastlab an’anaviy agrar-hunarmandchilik asosida shakllangan bo‘lsa, keyinchalik tashqi siyosiy omillar ta’sirida yangi iqtisodiy munosabatlar bilan boyigan. Toshkentning iqtisodiy rivojida savdo va hunarmandchilik asosiy o‘rin tutgan bo‘lib, ular shaharni mintaqaviy savdo markaziga aylantirgan. Rossiya imperiyasi davrida esa iqtisodiy tizim tubdan o‘zgarib, bozor munosabatlari, paxtachilik va transport infratuzilmasi rivojlangan. XIX asr Toshkent iqtisodiy tarixi an’anaviy va yangi iqtisodiy tizimlar o‘rtasidagi o‘tish jarayonini aks ettiradi. Bu jarayon shahar iqtisodiyotining keyingi davrlardagi modernizatsiyasi uchun asos yaratgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Barthold, V. V. (1968). Turkestan down to the Mongol invasion. London: Luzac & Co.
2. Becker, S. (2004). Russia’s protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924. Routledge.
3. Bregel, Y. (2003). An historical atlas of Central Asia. Brill.
4. Khalid, A. (2015). Making Uzbekistan: Nation, empire, and revolution in the early USSR. Cornell University Press.
5. Morrison, A. (2008). Russian rule in Samarkand 1868–1910: A comparison with British India. Oxford University Press.
6. Northrop, D. (2004). Veiled empire: Gender and power in Stalinist Central Asia. Cornell University Press.
7. Sahadeo, J. (2007). Russian colonial society in Tashkent, 1865–1923. Indiana University Press.
8. Azamat Ziyo. (2000). O‘zbek davlatchiligi tarixi. Toshkent: Sharq nashriyoti.
9. Islomov, O. (2012). Turkiston tarixi (XIX–XX asr boshlari). Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.